

A doktori mű rövid összefoglalója (tézis)

Apor Péter: Forradalom a hátsó udvarban. Tömegerőszak, antiszemitizmus és politikai átalakulás a második világháború utáni Magyarországon, 1945-1946.

I, A doktori műben tárgyalt kérdéskörök tudománytörténeti előzményei és a doktori mű célkitűzései

A doktori értekezés témája az 1945 őszen és 1946 februárja és augusztusa között Magyarországon kitört erőszakos zavargások története. A munka legfőbb kérdése az, hogy mi volt a kollektív erőszak szerepe az 1945 utáni társadalmi és politikai változásban. Mi volt a kollektív erőszak szerepe az 1945 után kialakuló társadalmi osztályozás és csoportképzés során? Mi volt a szerepe a testnek és a testek közti különbségtételnek a csoportképzés gyakorlataiban, illetve magában az erőszakban? A test szociokulturális használatának perspektívái lehetővé teszik, hogy az erőszak és a mindennapi élet összefüggéseit kutassam. A kollektív erőszak tanulmányozása a második világháború utáni Magyarországon betekintést nyújt annak megértéséhez, hogy a mindennapi élet látszólag ártatlan fogalmai és gyakorlatai, mint például a kövérség és a soványság felfogása, hogyan vezethetnek erőszakhoz és kirekesztéshez. Ez a megközelítés, amelynek segítségével a tömegerőszakot olyan eszközként értelmezem, amely hozzájárul bizonyos közösségek elfogadott sajátos rendjéhez, lehetővé teszi a kollektív erőszak politikai következményeinek vizsgálatát is. Ez a munka ezt elemzi, hogy az erőszak nyomán is kialakuló társadalmi osztályozás milyen szerepet játszott az 1945 után bekövetkezett társadalmi és politikai változásokban.

Az 1945 utáni kollektív erőszakban részt vevő tömegek túlnyomórészt ipari munkások, különösen acél-, gép- és textilgyári munkások, valamint mezőgazdasági munkások, főként építkezéseken és gazdaságokban dolgozó napszámosok csoportjaiból álltak. Ez a könyv azoknak az embereknek a politikai részvételi módjait tárja fel, akiket általában a politikai folyamatoktól és a hatalomtól távol maradónak vagy távol tartandónak tekintenek. Különösen a látszólag erőtlennek tűnő mindennapi gyakorlataik politikai következményeire és a társadalmi rend alakításához való hozzájárulásukra összpontosítok. Ez a kérdés különösen élesen merül fel a szocialista diktatúrák esetében, ahol az állam kevés teret hagyott az autonóm társadalmi cselekvésnek. A mindennapi gyakorlatok, a hatalom és a politikai cselekvés közötti kapcsolat mindazonáltal tágabb kérdéseket is felvet, amelyek túlmutatnak a szocialista diktatúrák közvetlen kontextusán vagy Közép- és Kelet-Európa földrajzi határain. A mindennapi élet

rendjét gyakran úgy fogalmazzák meg, mint a hatalom nélküliek eszközét a politikai hatalmat gyakorlók hatalmának megkérdőjelezésére, és az alávetettek politikai részvételét ezért gyakran az ellenállás fogalmában ragadják meg. *Weapons of the Weak* című, a paraszti ellenállás mindennapi formáinak tanulmányozásának szentelt könyvében James Scott híres meghatározása szerint a mindennapi élet gyakorlatai a hatalom nélküliek ellenállásának eszközei „abban a prózai, de állandó küzdelemben, amely a parasztság és azok között zajlik, akik igyekeznek munkaerőt, élelmet, adót, bérleti díjat és kamatokat kisajtolni tőlük”. A disszertáció az ellenkező irányból közelít a kérdéshez, és azt vizsgálja, hogyan lett az 1945 utáni kollektív erőszak során a mindennapi élet rendje a mások feletti hatalomgyakorlás eszköze, és hogyan járult hozzá a háború utáni időszak politikai intézményeinek kialakításához is.

A második világháború utáni kollektív erőszakban való társadalmi részvétel értelmezésének módját a lengyelországi Kielce és Krakkó zavargásairól szóló tanulmányok, különösen Jan T. Gross, Bożena Szaynok és Anna Cichopek-Gajraj munkái alakították. Gross érvelése különösen fontos, mivel szokatlan élességgel mutatja be az egyszerű emberek, parasztok, munkások, kézművesek, hivatalnokok és köztisztviselők aktív részvételét az erőszakban. A háború személyes tapasztalataira összpontosítva Gross meggyőző, racionális magyarázatot ad azokra a társadalmi változásokra, amelyek lehetővé tették, sőt ösztönözték a lengyel társadalom széles rétegeinek részvételét a zsidóellenes erőszakban. Gross kiemeli, hogy a lengyel társadalom szokatlanul hosszú és brutális háborús tapasztalatokat élt át. A megszállás kivételesen hosszú, hatéves időszaka és az azt követő erőszak széleskörű megtapasztalása elősegítette a társadalom atomizálódását, a zsidók elleni erőszakban való széleskörű társadalmi részvételt a háború alatt, valamint a betörések és lopások rendszeressé válását. A háborút követően ez a társadalmi és politikai szétziláltság makacs ellenállást szült a tulajdonjogok helyreállításával szemben, amit a hatóságok látszólag maguk is támogattak, vagy legalábbis elnéztek. Gross azt is kiemeli, hogy a zsidók elleni támadások nagyon gyakran akkor indultak meg, amikor egyenruhás milicisták vagy rendőrök a zsidók keresztény gyerekek elleni feltételezett bűntettei ügyében kezdtek vizsgálgódn. A zsidók elleni erőszakot így lényegében maguk a hatóságok minősítették jogszerűvé.

Az 1960-as évek elejéig a meghatározó szociálpszichológiai és társadalomelméleti irányzatok a tömegezősokra a gyűlölet és szeretet vezérelte irracionális érzelmek következtében kitörő váratlan, ösztönös cselekvésként tekintettek. Ebből a nézőpontból – amelyet leginkább Gustave Le Bon klasszikus tömegelmélete alakított – a tömegnek az egyéni pszichére gyakorolt

irracionális hatása látszott a legfontosabb elemnek, amely az erőszakos vágyakat kollektív társadalmi tetté változtatja át. A pszichológiai magyarázatok ellenében a tömegerőszak és a kollektív lázadás társadalomtörténeti és történeti szociológiai kutatása a kollektív erőszak mögött sajátos racionalitást tételezett föl. A történeti szociológiai kutatás számára a tömegerőszak sokkal kevésbé tűnt a gyűlölet és szeretet vezérelte irracionális érzelmek következményének, olyan váratlan, ösztönös cselekvésnek, amelyet az „emberi természet” valamiféle nehezen meghatározható, megkerülhetetlen adottsága, esetleg valami alig megfogható „erőszakos kultúra” magyaráz. A történeti szociológusok úgy vélték: a tömeges atrocitások mögött valójában racionális választások és motívumok húzódnak meg. Charles Tilly, Neil Smelser, Eric Hobsbawm és mások azt hangsúlyozták, hogy az éhséglázadások, a tehetős és kiváltságos csoportok elleni támadások számos résztvevője cselekedett gazdasági, anyagi érdekeinek kielégítése vagy társadalmi előnyök szerzése céljából.

Az erőszak újabb szociológiai kutatásai (pl. Heinrich Popitz, Wolfgang Sofsky, Randall Collins) azt hangsúlyozzák, hogy az erőszakos kollektív cselekvés tétjének és jelentésének megértéséhez a vizsgálatnak azokra a közvetlen, tényleges helyzetekre kell összpontosítania, amikor és ahol erőszakot követnek el, valamint az elkövetők és az áldozatok nagyon is konkrét tapasztalataira és érzelmeire. Ha az erőszakot általános ideológiai hatások vagy társadalmi frusztrációk alapján magyarázzuk, és az elkövetőket pusztán az ilyen ideológiák közvetítőinek vagy az általános társadalmi viszonyok áldozatainak tekintjük, azzal végső soron nem érünk el többet, mint a felelősség elhárítását. „Minden tett elmond valamit a tettesről is, elárulja, ki ő, és ki akar lenni” – írja Jan Reemtsma is az erőszakkal kapcsolatban. A rituális erőszakban megfigyelhető motívumok – figyelmeztet Natalie Davis vagy Edward Thompson – szorosan összeforrnak a társadalmi és gazdasági igazságosság, erkölcs és „közös sors” elképzeléseivel, amelyek meghatározzák a kollektív erőszak eredetében kulcsszerepet játszó fogalmat, a „jogos lázadást” is. Bár a tömegerőszak bizonyos elemei meglehetősen kaotikus, rendezetlen cselekvéssornak tűnhetnek, az ilyen események a két okból is – morálisan általában is helyes mivolta, illetve a hatóságok ez irányú látható alkalmatlansága miatt – védelemre szoruló rend elképzeléseivel kötik össze a kollektív erőszakot. Az erőszak kommunikatív aktus: a kollektív erőszak a társadalom felosztásáról, az egyes csoportok társadalomban elfoglalt helyéről és egymáshoz való viszonyáról tesz állításokat. A kollektív erőszak, ahogy a zsidóellenes atrocitásokról szóló legújabb kutatások is bizonyítják (pl. Stefan Rohrbacher, Helmut Walser Smith, Kai Struve), beleértve az antiszemita támadásokat is, mélyen rituális cselekedet, ami azt

jelenti, hogy az erőszakos zavargások rendjét nem feltétlenül racionális megfontolások, hanem inkább a szokásszerű kulturális gyakorlatok strukturálják.

A disszertáció sokat merít azokból a korábbi kutatásokból, amelyek a közép- és kelet-európai szocialista diktatúrák létrejöttét hosszabb távú történeti folyamatok keretei között értelmezik. Mások mellett, Richard V. Burks, Jan T. Gross és Tony Judt arra hívták fel a figyelmet, hogy az 1945 és 1948 között a térségben bekövetkezett politikai átalakulásokat több olyan fontos társadalmi folyamat előzte meg, amelyek az elit politika szintjén kívül zajlottak, és már jóval a második világháború vége előtt megkezdődtek. A közép- és kelet-európai népi demokráciákat számos fontos módon készítették elő a háború által előidézett demográfiai és etnikai változások, a zsidók és németek eltűnése, a tömeges népességmozgások, a birtokos osztályok összeomlása és a hagyományos elitek gyors felszámolása. A háború által elindított társadalmi-történelmi folyamatok forradalmi változásokat jelentettek a térségben, amelyek megalapozták a következő években a szovjet típusú diktatúrák létrejöttét, és, amelyekben a közép- és kelet-európai értelmiség vagy a középosztály különböző csoportjai aktívan részt vettek. Az újabb társadalomtörténeti kutatások, különösen a munkássággal kapcsolatosak, így többek között Mark Pittaway munkái rámutattak, hogy az állam soha nem volt autonóm, a társadalmi folyamatoktól elszigetelt szereplő. Az egyes társadalmi csoportok - és a háború után különösen az ipari munkások - döntő szerepet játszottak abban, ahogyan az állam és intézményei cselekedtek, és ahogyan a társadalomhoz való viszonyukat kialakították.

II. A doktori műben tárgyalt kérdéskörök forrásai, a feldolgozásuk során használt módszerek

A könyv rendőrségi nyomozások, perek, gyári és települési testületek jegyzőkönyveinek eddig ismeretlen levéltári forrásaira támaszkodva azt vizsgálja, hogy a kollektív erőszak hogyan hozott létre különböző kategóriákat és megosztottságot a társadalomban, és ezek az osztályozások hogyan járultak hozzá az állam intézményeinek alakításához. A munka legfontosabb kiindulópontja a jelentős iratanyagot hátrahagyó rendőrségi és igazságszolgáltatási eljárások vizsgálata. A kunmadarasi pogromhoz hasonlóan, eredetileg a miskolci atrocitásokat is nagyszabású per követte volna, melyet csupán az utolsó pillanatban vetettek el a hatóságok. A két per, illetve jelentős előkészítő anyag Budapest Főváros Levéltárában őrzött iratai kivételes betekintést nyújtanak az elkövetők társadalmi és kulturális hátterébe. Hasonlóan fontos iratanyag az ózdi, a békéscsabai és a szegvári esetre vonatkozó nyomozati jelentések, illetve a helyi különböző pártszervekhez beérkező jelentések

gyűjteménye a vonatkozó megyei levéltárakban, illetve az Államvédelmi Osztály Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött megkerülhetetlen források. Ezek az iratok az eseményekhez időben és helyben is közel születtek, és ezért sok fontos információt tartalmaznak az elkövetőkre vonatkozóan. Az egyes pártközpontokba beérkezett jelentéseket, melyek közül különösen a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt iratai fontosak, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzik. A helyi pártszervezetek, üzemi bizottságok, Nemzeti Bizottságok és község tanácsi iratok a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén megyei (Miskolc, Alsózsolca), Csongrád megyei (Szeged, Szentes) és Békés megyei (Gyula, Békés) Levéltárában lelhetők fel. Különösen fontos forrásanyag a helyi sajtó, Tiszavidék, Felvidéki Népszava, Szabad Magyarország, Magyar Alföld, Délmagyarország, mely az írásos beszámolók mellett sok esetben fényképanyagot is tartalmaz. Az országos napilapok, különösen a Szabad Nép, Népszava, Kis Újság, szintén fontos adatokkal segítették a kutatást.

Levéltári források: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL); 1.1 Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztálya iratai; V 87580 Gila Rókus és társai. Nyomozati dosszié. Magyar Államrendőrség, Vidéki Főkapitányság, Politikai Rendészeti Osztály, Szeged. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Budapest Főváros Levéltára (BFL); 4260/1946 Budapesti Népbíróság, büntetőperes iratok, Dudás Alfréd és társai.; V 56032 Budapesti Népbíróság, büntetőperes iratok, Tóth Zsigmond és társai ellen köztársasági államrendet veszélyeztető cselekmény ügyében.

Holokauszt Dokumentációs és Emlékközpont (HDKE), Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (MNL BAZML), Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (MNL BéML), Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged (MNL CSML Szeged), Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szentes (MNL CSML Szentes), Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Magyar Zsidó Levéltár (MILEV)

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a kutatás időpontjában az iratok őrzőhelye) (PIL); 274/11 A Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőség iratai; 283/10 A Szociáldemokrata Párt iratai

Vác Egyházmegyei Káptalani és Püspöki Levéltár (VKPL) Püspöki Hivatal Iratai

A munka fő célkitűzésének teljesítése, a hatalom intézményeitől távol eső emberek által elkövetett tömeges erőszak politikai és társadalmi jelentőségének megértése egyáltalán nem könnyű és nem is problémamentes feladat. Ahhoz, hogy mint történész ezt a mindennapi megfontolásokat és cselekvést strukturáló, társadalmi-kulturális miliőt és annak szerteágazó forrásait megismerhessem, sokat segített, hogy egyfajta időutazó antropológus módjára, intenzív és hosszú tapasztalatot imitálva elmerültem a korabeli nyilvánosság színtereiben és szövegeiben: végig jártam a helyszíneket (Békéscsaba, Kunmadaras, Mindszent, Miskolc, Szeged, Szegvár, Ózd), és hosszú hónapokat töltöttem a helyi sajtó végigolvasásával.

A disszertáció módszertani gerincét a történeti antropológiai indíttatású társadalom- és kultúrtörténeti értelmezés adta. Az 1980-as években kikristályosodó történeti antropológia az írásos és elit kultúrától sokban különböző alsóbb osztályok társadalmi cselekvési lehetőségeit vizsgáló módszereket dolgozott ki, amelyben nagy szerepet játszik a szimbolikus elemzés, a rituális gyakorlatok és a kollektív cselekvés mintáinak a feltárása. A kollektív politikai részvétel megértéséhez a szimbolikus politika módszertana szolgált útmutatóul, különösen a tüntetések, felvonulások és politikai gyűlések tatalmának elemzése során.

Az értekezés számára a legjelentősebb módszertani kihívást az jelentette, hogy az 1945 utáni tömeges erőszak során zajló társadalmi osztályozás elsődleges helye a kollektív cselekvés rituális rendje volt: maga a rítus volt az erőszakban való részvétel mikéntjének nyoma és elsődleges dokumentációja. A kollektív cselekvés múltbeli rítusai azonban közvetlenül nem megfigyelhetők, a történész számára csupán a rítusokról elmondott történetek elérhetők. A munkások és parasztok ráadásul igen ritkán hagytak maguk után írásos nyomokat, az elkövetők pedig nem feltétlenül dokumentálják az erőszakban való részvételük mikéntjét. Elkerülhetetlenül mások szavaira hagyatkozhatunk csupán, ha meg akarjuk érteni, miről is beszélnek a résztvevők tettei.

A kollektív cselekvés rítusainak elemzése során követett meghatározó módszer, az ezekre vonatkozó egyik legfontosabb forrás, a rendőrségi és jogi eljárások kritikai olvasata volt. Ezeknek a kihallgatásoknak és pereknek a során az elkövetők valóban arra kényszerültek, hogy maguk számoljanak be tetteikről. A perben tett vallomásokkal ugyanakkor igen óvatosan kell bánni. A vádlottak és a tanúk egyaránt nyomás alatt nyilatkoztak, és elsődleges szempontjuk volt, hogy elkerüljék a büntetést, szavaikat ráadásul csak mások lejegyzésében – és így: értelmezésében – olvashatjuk. Mivel ezek az elbeszélések döntően arra irányulnak, hogy jogossá minősítsék az elkövetett tetteket, igencsak nehéz belőlük kiolvasni a brutális erőszak kitörésének magyarázatát. De a perek dokumentumaiban felfedezhető elbeszélések arra

mindenképpen rávilágítanak, hogy mit tekintettek a vádlottak és a tanúk – illetve a szavaikat írásban lejegyzők, vagy ügyészként és bíróként átfogó keretbe illesztők – jó és hiteles, mások által is elfogadható magyarázatnak az erőszakos tettekre. Az a mód, ahogyan történeteket mondtak a lincselésekről, azt a társadalmi-kulturális folyamatot tükrözi, amelynek során megszületnek a „jogos lázadásról” alkotott, értelmezhető magyarázatok.

Az értekezés sokat merített az olyan társadalomtörténeti indíttatású politika-történetírás módszereiből (pl. Patrick Joyce, James Vernon, Roy Rosenzweig), amelyek a politikai cselekvés megértéséhez döntően a politikával való találkozás közvetlen helyszíneit, a lokális politikai sajtó, illetve párt- és választási gyűlések forrásait tanulmányozza. Az erőszakról és a társadalmi osztályozásról a perek során megfogalmazott történeteket módszeresen összevettem és párhuzamba állítottam más hasonló történetektől. A regionális politikai sajtó a társadalmi osztályozás jelentőségéről szőtt történeteket, ezeket a cselekvésnek értelmet adó politikai és közügygé minősítve, szélesebb nyilvánosság előtt igyekezett elmondani. Ezek a helyi közösségek számára elmondott történetek sajátos párbeszédben álltak a helyi közösségi és politikai ügyek megvitatásának és értelmezésének helyszínein, a Nemzeti Bizottságokban és települési önkormányzatokban, a plébániákon, a pártszervezetekben, az üzemi bizottságokban és szakszervezetekben elhangzó vagy a helyi sajtóban megjelenő hasonló történetekkel.

Az értekezés a kontextuális értelmezés módszereit érvényesíti. Először is a háború utáni antiszemitizmus jelenségét a korszakban gyakori erőszakos tüntetések kontextusában és az antiszemitizmus keretein túlmutató populáris kultúrák háttérében elemzi. Másodszor, miközben elfogadja, hogy a kollektív erőszak rituális rendje központi szerepet játszik a tömeges erőszak jelentésének megértésében, túllép azon, hogy azt csak a hagyományos értékek védelmének eszközeként vagy a külső beavatkozással szembeni védekező cselekedetként tekintse. Ezzel szemben a munka a kollektív erőszakot alapvetően politikai cselekvésként értelmezi, amely lehetővé tette az egyébként hatalom nélküli csoportok számára, hogy aktívan alakítsák a politikai intézményeket vagy értékeket és a hatalomgyakorlás módjait. Harmadszor, az értekezés igyekszik új módszertanokat találni a társadalmi részvétel megértéséhez a szocialista diktatúrákban. A munka összeköti az ipari és mezőgazdasági munkások részvételét, az állammal szembeni elvárásaikat és a helyes társadalmi és politikai kategorizálásról alkotott elképzeléseiket a szocialista diktatúrává váló politikai rendszer jellegzetességeivel.

III. A doktori mű főbb eredményei

A disszertáció eredményei négy területet érintenek. Először is, a munka feltárja a második világháborút követő magyarországi népi antiszemita erőszak mindeztáig hiányzó társadalom- és kultúrtörténetét. A munka a kollektív erőszak eseteit Északkelet-Magyarország ipari területein (Miskolc, Ózd), valamint a délkeleti ipari-mezőgazdasági régiókban (Békéscsaba, Szegvár, Mindszent, Szeged) vizsgálja. Az értekezés az elkövetői csoportok társadalmi összetételére összpontosít, amelyek túlnyomórészt ipari és mezőgazdasági munkásokból álltak, és a kollektív erőszak magyarázatát a résztvevők által is megfogalmazott kulturális fogalmakhoz köti. A munka rámutat arra, hogy a test fizikai tulajdonságai döntő szerepet játszottak az atrocitások kibontakozásában, és hogy az erőszak áldozatává vagy elkövetőjévé válás szorosan összefüggött a testi kövérséggel és soványsággal. Ezek a fizikai tulajdonságok szerves részét képezték annak a társadalmi csoportképzési gyakorlatnak, amely éles különbséget tett azok között, akik fizikai munkát végeztek, és azok között, akik nem, ami döntő szerepet játszott az erőszak kimenetelének alakításában. A testi tulajdonságoknak a társadalmi kategóriákkal való azonosítása mind az elkövetők (túlnyomórészt ipari és mezőgazdasági munkások) mindennapi kultúrájába, mind pedig a háború utáni időszak kialakulóban lévő politikai ideológiáiba beágyazódott. A disszertáció a kollektív erőszakot olyan politikai cselekvésnek tekinti, amely a társadalmi-kulturális rend kialakítására törekszik, miközben a mindennapi élet testre, gesztusokra és rítusokra épülő szokásrendje hozza létre.

Másodszor, új tényezőkkel gazdagítja a holokauszt utáni antiszemita erőszak értelmezését. Ez a munka a háború utáni Közép- és Kelet-Európában a kollektív erőszakot, beleértve az antiszemita erőszakot is, alapvetően politikai cselekedetnek tekinti, amely a mindennapi élet megszokott rendjében gyökerezik. Ez a disszertáció amellet érvel, hogy az antiszemita erőszak a mindennapi élet hétköznapi fogalmaiban és gyakorlataiban gyökerezett, és így azokkal összefüggött. A kollektív erőszak e rendjének feltárása közepette a mű rávilágít azokra az összetevőkre, amelyek az állammal és a kormányzással, valamint a döntéshozatal módjaival szembeni elvárásokat fogalmazták meg. Miközben elfogadja azt a feltevést, amely szerint a kortárs társadalmi konfliktusok, a gazdasági és politikai bizonytalanság, valamint az ideológiailag motivált gyűlölet öröksége döntő tényezők voltak, amelyek hozzájárultak az antiszemita erőszak kitöréséhez, az antiszemitizmust és a kollektív erőszakot egy kulturális kód elemeiként is igyekszik értelmezni, amelyet a társadalommal és a politikával kapcsolatos társadalmi aggodalmak kifejezésére alkalmaztak.

Harmadszor, a disszertáció az alárendeltek politikájával, a hatalom nélküli csoportok politikai részvételével, valamint a mindennapi élet és az ellenállás kapcsolatával kapcsolatos elméleti előfeltevéseket érintő megállapításokat is tesz. Míg a szakirodalomban többé-kevésbé konszenzus alakult ki arról, hogy a mindennapi élet szokásszerű cselekedetei legalábbis részben segítettek az alávetett társadalmi és kulturális csoportoknak megvédeni a hagyományos közösségi értékeket a külső hatalmak betolakodásával szemben, ez a munka a mindennapi élet azon összetevőit emeli ki, amelyek hatalmi struktúrákat és hierarchiákat hoztak létre. Az antiszemita erőszak elemzése világossá teszi, hogy a mindennapi élet gyakorlatai nem pusztán védekező jellegűek vagy ártatlanok voltak, hanem az elnyomás, a kirekesztés és az alávetés lehetőségét is magukban hordozták. Ez a munka arra a következtetésre jut, hogy a hatalom nélküliek politikai részvétele nem csupán ellenállást jelent, hanem döntő fontosságú a társadalmi és politikai hierarchiák formáinak létrehozásában, és így a hatalom intézményeinek a megteremtésében is.

Negyedszer, új szempontokkal járul hozzá a közép- és kelet-európai kommunista diktatúrák kialakulásának megértéséhez. Azt állítja, hogy nem csak az elitek vagy a szovjetek alakították a régió háború utáni államainak intézményeit. Éppen ellenkezőleg, a politikai intézmények szerkezete az ipari és mezőgazdasági munkások megszokott közösségi kultúrája által formált igazságos társadalomról alkotott elképzeléseket is tükrözte. A háború után a munkások számos új lehetőséget kaptak arra, hogy kifejezzék az állammal szembeni elvárásaikat és nyomást gyakoroljanak a politikai elitre, és ezek közül az erőszakos tüntetések jelentették az egyik legfontosabb eszközt. A tömeges fellépésre rendszeresen felszólított munkások a politikai folyamatok ellenőrzésének eszközeként sajátították el a kollektív erőszakot.

IV. A doktori mű által tárgyalt kérdéskörökben a pályázó által korábban közzétett publikációk

1, A népi demokrácia építése: Kunmadaras, 1946. *Századok*, 1998. 3. Angol nyelven: The Lost Deportations and the Lost People of Kunmadaras: A Pogrom in Hungary, 1946. *Hungarian Historical Review*, 2013. 3.

A cikk témája a háború utáni magyar politika és társadalom egyik jelentős botránya: az 1946. május 21-én Kunmadaras községben lezajlott antiszemita pogrom. A kunmadarasi zavargás része volt annak a zsidóellenes atrocitás-sorozatnak, amely 1946 nyarán tört ki a magyar vidéken. Ezek az események összevethetők a Kelet-Közép-Európában, különösen Lengyelországban és Szlovákiában a túlélő és hazatérő zsidó közösségek ellen elkövetett

hasonló erőszakos cselekményekkel. A tudományos szakirodalom eddig jellemzően a gazdasági nehézségek által kiváltott, rosszul kezelt vagy nyíltan szított, vagy kifejezetten a politikai ideológiák, különösen a náciizmus és a kommunizmus által generált társadalmi elégedetlenség eredményeként értelmezte ezeket az eseményeket. Ez a cikk arra a mindennapi interakcióra összpontosít, amelyen keresztül az etnicitás és az etnikai identitás konstruálódott egy olyan falusi társadalomban, amely az események eredményeként 1946 nyarán „magyarok” és „zsidók” között oszlott meg. A politikai vonatkozások megállapítása mellett emellett érvel, hogy a pogrom a hagyományos paraszti kultúra keretei között értelmezhető, amelyeket a háború utáni sajátos társadalmi és politikai körülmények között mozgósítottak. A cikk másodsorban arra fordít figyelmet, hogy a politika hogyan élt vissza az antiszemita erőszak emlékezetével a későbbi per során, és hogyan konstruálta meg az antifasiszta mítosz sajátos magyar változatát a zsidó áldozatok említése nélkül.

2, Népi kultúra, kollektív erőszak és antiszemitizmus. Népítélet Szegváron, 1946. 2000. 2016.
2. Angol nyelven: Collective violence, anti-Semitism and the politics of the body in post-1945 Hungary. *European Review of History: Revue européenne d'histoire* 26 (2019).

A második világháború utáni antiszemita atrocitásokkal kapcsolatos tanulmányokban ritkán került vizsgálat tárgyává a populáris kultúra és a kollektív erőszak közötti kapcsolat. Sok történész a pogromokat a társadalmi és gazdasági körülmények, különösen az általános nélkülözés és az azt kísérő széles körű társadalmi elégedetlenség következményeként magyarázza. Mások számára úgy tűnik, hogy az erőszak a politikai (náci vagy kommunista) propaganda eredménye volt, és a társadalmak kirekesztő és rasszista ideológiákkal szembeni sebezhetőségével magyarázzák. Ez a cikk összekapcsolja a második világháború utáni kollektív erőszak tanulmányozását azzal a kulturális renddel, amelyet maguk az elkövetők mozgósítottak. Egy jól dokumentált magyarországi eset, az 1946. március 7-i szegvári „lincselés” vizsgálatán keresztül azt mutatja be, hogy egy vidéki közösség munkásai (földmunkások) hogyan érzékelték a háború utáni újjáépítési programok nehézségeit és ígéreteit, és hogyan értelmezték kollektív cselekedeteiket ebben az összefüggésben.

3, The Tale of the Jew: The Codes of Post-WWII Antisemitism in Hungary. *S:I.M.O.N. – Shoah: Intervention. Methods. Documentation*, 2022. 2.

Ez a cikk a második világháború utáni antiszemita képzelet témáit vizsgálja. Azt állítja, hogy az 1945 utáni időszakban a „zsidó” fogalma képlékeny identitást jelentett, amely olyan tulajdonságokat és viselkedési módokat foglalt magába, amelyeket az ipari és mezőgazdasági

munkások feltételezett ellenségük meghatározásával kötöttek össze. A cikk először azt vizsgálja, hogy a vagyoni kárpótlásról szóló viták hogyan járultak hozzá ahhoz, hogy a vidéki Magyarországon a túlélésért folytatott küzdelmet alapvetően keresztény-zsidó konfliktusként értelmezzék. Másodszor, a materiális természetű konfliktusok lefolyását követi nyomon, és értelmezi a túlélő zsidó közösségek ellen irányuló pletykákat, amelyeket keresztény gyermekek elrablásával vádoltak, hogy állítólag kolbászt csináljanak belőlük, ami a háború utáni hónapokban az antiszemita vádak leggyakoribb formájává vált. A cikk emellett érvel, hogy ezek az étel és táplálkozás fogalmaival értelmezett vádak olyan mesék voltak, amelyek metaforikusan foglalták össze a zsidókról alkotott nézeteket. A zsidók ezekben a történetekben a kiváltságos és jobb módú csoportok szélesebb társadalmi kategóriáját kézzelfoghatóként megtestesítő csoportként jelentek meg. A cikk harmadszor kiemeli, hogy a két világháború közötti időszakban és különösen a háború alatt alakult ki az a hiedelem, hogy a zsidók gazdagabbak másoknál. Amint a cikk rámutat, a diszkrimináció politikáját a „zsidó vagyon” felfedezésének és megszerzésének vágya ösztönözte, ami a korabeli antiszemita képzelet központi témája volt. Ez a „zsidó vagyon” azonban lényegében a gettósítás és az intézményesített rablás terméke volt, amely egy helyre gyűjtötte össze a deportált zsidó állampolgárok tulajdonát, és így tette láthatóvá a korábban csak képzeletbeli „zsidó kincseket”.